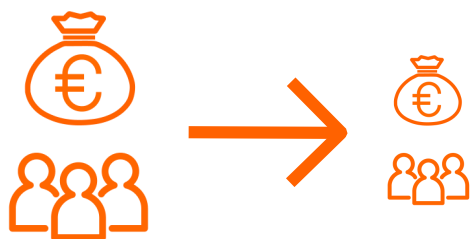
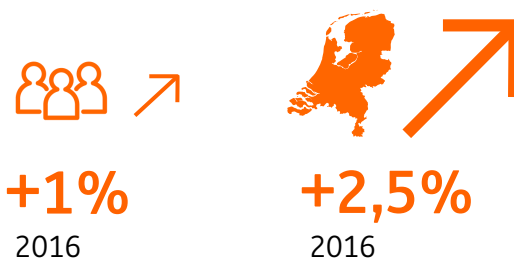

Groei public sector blijft achter bij marktsectoren

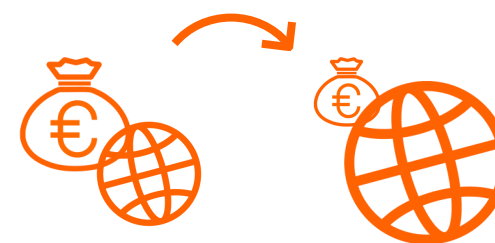
Bezuinigingen zorgen voor kleinere public sector...

...groei blijft in 2016 achter bij economie...

...de uitdaging: meer impact met minder geld

Meer impact met minder middelen

- De public sector, blijft in 2016 met 1% groei ruim achter bij de economische groei van 2,5%.
- Voor publieke- en non-profitorganisaties staat het vergroten van de maatschappelijke impact voorop. Financieel scherp aan de wind zeilen is de andere grootste uitdaging.
- Woningcorporaties focussen op de herziene woningwet en woningen voor vluchtelingen.
- Gemeenten kunnen door de regie te pakken hun impact vergroten op het vlak van werk, inkomen en zorg.
- Onderwijsinstellingen gaan zich meer specialiseren in een kleinschaliger opzet.
- In de kinderopvang is visie, flexibiliteit en ondernemerschap nodig om te overleven.
- Goede doelen creëren impact door donateurs met vernieuwende acties te binden.

2016: groei blijft achter bij marktsectoren

Hervormingen en bezuinigingen van het kabinet hebben tot een kleinere public sector geleid. Het afgelopen jaar is de toegevoegde waarde van de sector met 0,5% licht gekrompen. Door bezuinigingen op ouderenzorg, ontwikkelingssamenwerking, cultuursubsidies en maatregelen als de verhuurdersheffing hebben publieke- en non-profitorganisaties hun personeelsbestand moeten inkrimpen. Ook in 2016 moeten zij de broekriem aanhalen. De aantrekkende economie zal wel weer tot lichte groei van de public sector leiden, maar deze blijft met 1% ruim achter bij de 2,5% van de economie als geheel.

Onderwijs ziet werkgelegenheid weer groeien

Het onderwijs profiteert juist van het kabinetsbeleid. Als belangrijke pijler van de kenniseconomie krijgt het onderwijs een kwaliteitsimpuls. Investerings in kwaliteit van leraren, vastgoed en digitale toepassingen komen daardoor eerder van de grond. Door de teruglopende leerling- en studentenaantallen en de grote onderwijskundige en technologische uitdagingen zullen echter ook onderwijsinstellingen strak op de financiën moeten sturen.

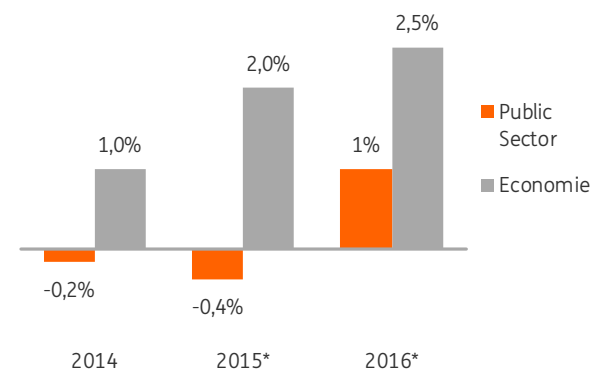

“In de Public Sector draait het om het zichtbaarder maken van uw meerwaarde. Zo kunt u het verschil maken en uw relatie met klant, burger en politiek versterken: dat is ondernemen in 2016.”

Ceel Elemans,
Sectormanager Public Sector

Kloof met marktsectoren in 2016 iets kleiner

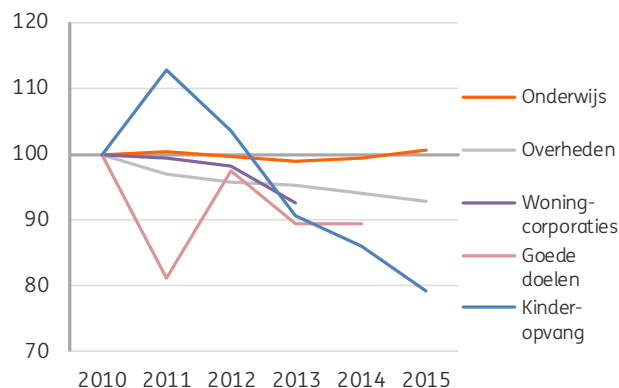
Ontwikkeling bruto toegevoegde waarde

Bron: ING Economisch Bureau (*raming) o.b.v. CBS

Minder personeel bij non-profit organisaties

Aantal medewerkers, 2010 = 100

Bron: ING EB o.b.v. CBS, Brancheorganisatie Kinderopvang, AEDES, VFI

Woningwet en vluchtelingen top of mind

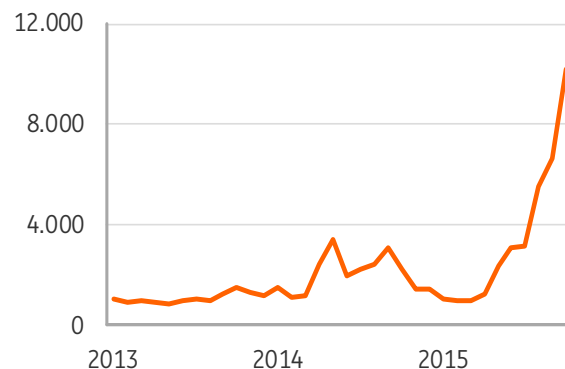
- De scheiding van DAEB en niet-DAEB is een belangrijk thema in 2016. Het merendeel van de corporaties kiest voor een administratieve scheiding.
- De huisvesting van vluchtelingen bepaalt ook de agenda in 2016. Momenteel komen elke maand 10.000 vluchtelingen ons land binnen die huisvesting nodig hebben.
- Corporaties denken de vergunninghouders vooral in bestaande sociale huurwoningen te huisvesten. Hierdoor nemen de wachtlijsten verder toe.
- De financiële positie verbetert door verdere kostenbeheersing en huurstijging.

Woningwet belangrijkste thema in 2016

De invoering van de herziene Woningwet, waarin o.a. de scheiding van DAEB en niet-DAEB wordt geregeld, zien corporaties als de belangrijkste topic voor 2016. Woningcorporaties moeten uiterlijk 1 januari 2017 een conceptvoorstel indienen en uiterlijk 1 mei 2017 het definitieve scheidingsvoorstel. Naar verwachting zal de meerderheid, door hernieuwde focus op de kerntaak, kiezen voor de administratieve scheiding. Ook de opgelegde marktwaardering van het bezit vergt veel aandacht. De toegenomen focus op de kerntaak uit zich in een daling van de beïnvloedbare bedrijfslasten. In 2014 zijn die met 5% gedaald naar 925 euro per verhuureenheid. De totale bedrijfslasten stegen echter fors door niet-beïnvloedbare zaken zoals de verhuurdersheffing. Het WSW voorziet evenwel een verbetering van de financiële positie door stijging van de huren en verdere besparingen op personeel, onderhoud en leefbaarheid van wijken. Ondanks de bezuinigingen zijn huurders tevredener.

Aantal vluchtelingen neemt toe

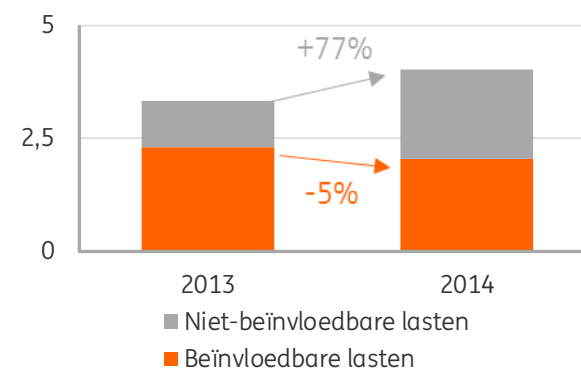
Totaal aantal asielerzoekers per maand

Bron: CBS

Corporaties verlagen beïnvloedbare lasten

Totale bedrijfslasten in sector (€ miljard)

Bron: Aedes

Wachtlijsten zullen toenemen

Nederland heeft te maken met een forse toestroom van vluchtelingen. Momenteel komen er elke maand zo'n 10.000 ons land binnen. Uit onderzoek van Finance Ideas blijkt dat het merendeel van de corporaties (54%) verwacht de vluchtelingen in bestaande sociale huurwoningen op te vangen. De wachtlijsten van reeds ingeschreven woningzoekenden zullen hierdoor verder oplopen. Een kwart van de corporaties verwacht vergunninghouders in tijdelijke (container)woningen op te vangen. Vluchtelingen worden ook in leegstaande panden in eigendom van de gemeente gehuisvest. Sinds 1 december mogen corporaties deze panden in opdracht van gemeenten gaan beheren. Door het vraagstuk van de vergunninghouders krijgt de verkoop van woningen in 2016 waarschijnlijk minder prioriteit.

Meer regie en innovatie voor meer resultaat

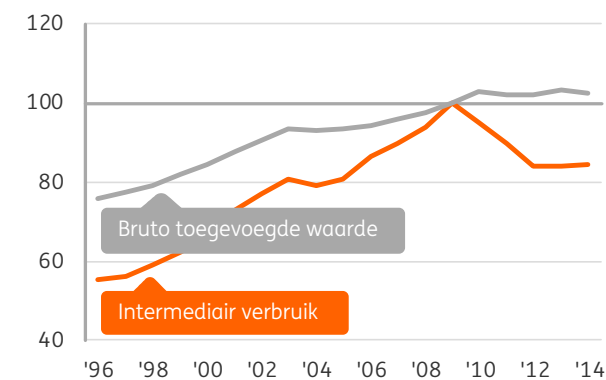
- Lagere overheden moeten door aanhoudende druk op budgetten scherpe keuzes maken en efficiënter te werk gaan.
- Gemeenten kopen veel minder extern in. Daarnaast hebben zij hun personeelsbestand in vijf jaar met 12% teruggebracht.
- Voor veel maatschappelijke uitdagingen zijn dwarsverbanden tussen verschillende beleidsterreinen en samenwerking met private partijen nodig.
- Een regisserende en flexibele opstelling vanuit een heldere maatschappelijke visie is vereist om met minder geld meer resultaat te bereiken.

Gemeenten houden hand op de knip

De decentralisaties en bezuinigingen blijven de budgetten van gemeenten fors onder druk zetten. Doordat lokale belastingen slechts 15% van de totale inkomsten uitmaken, richten gemeenten zich vooral op bezuinigen en het efficiënter organiseren van hun taken. Dit gaat steeds vaker ten koste van uitgaven aan bijvoorbeeld infrastructuur en subsidies voor bibliotheken of zwembaden. De grootste kostenbesparingen hebben gemeenten op de inkoop en inhuur van producten en diensten behaald (zie intermediair verbruik in rechter figuur). Daarnaast hebben zij het personeelsbestand in vijf jaar met 12% teruggebracht. Hoewel de aantrekkende economie geleidelijk voor minder financiële druk en stijgende opbrengsten uit verkoop van bouwgrond zorgt, moeten veel gemeenten op uitgavenbeheersing blijven focussen.

Productie overheid 5,5% afgenomen in vijf jaar

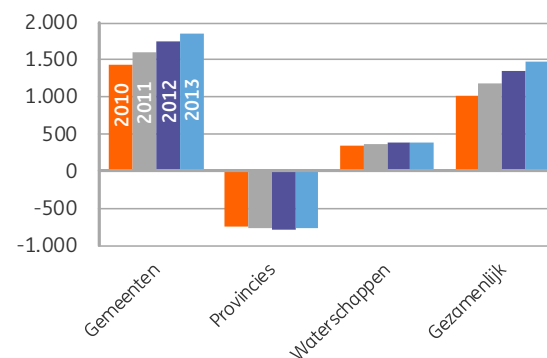
Productiecomponenten, 2009 = 100

Bron: ING Economisch Bureau o.b.v. CBS

Schuldpositie gemeenten loopt op

Ontwikkeling netto schuld per inwoner in euro's

Bron: Deloitte

Meer maatschappelijke impact door meer regie

De decentralisaties in het sociale domein hebben gemeenten met grotere financiële risico's opgezadeld. Tegelijkertijd is op tal van beleidsterreinen meer regie nodig. Een goed voorbeeld zijn de 'Retail Deals' die 31 gemeenten inmiddels met de minister Kamp hebben gesloten. Hierin ontwikkelen de lokale belanghebbenden onder regie van de gemeente een visie en actieplan om winkelleegstand tegen te gaan. Vaak levert een kruisbestuiving tussen beleidsterreinen en met private partijen meer maatschappelijke impact op. Denk aan de omvorming van leegstaande kantoren, verzorgingshuizen en winkels tot woningen voor studenten of asielzoekers. Ook op het gebied van zorg en participatie kunnen slimme dwarsverbanden zowel maatschappelijk als financieel resultaat opleveren. Dit vergt wel een regisserende en flexibele opstelling en een heldere gemeentevisie.

Investeren in onderscheidend onderwijs

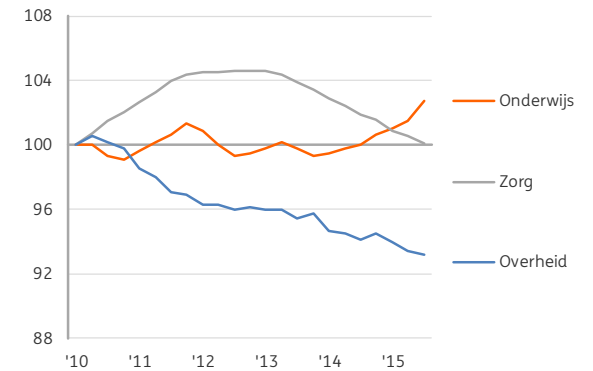
- Het kabinet onderstreept met extra investeringen de noodzaak van beter onderwijs om een concurrerende economie te blijven.
- De instroom van leerlingen onderaan het onderwijsgebouw krimpt verder door de geboortedaling. Universiteiten groeien door.
- Investerings zijn behalve voor betere leerkrachten ook vereist voor het wegwerken van achterstallig onderhoud aan gebouwen en digitalisering.
- In MBO, HBO en WO staan kleinschalig onderwijs en profilering centraal. Instellingen moeten zich meer specialiseren en studenten intensiever begeleiden.

Erkenning van meerwaarde zorgt voor groei

Het Nederlandse onderwijs vormt een stevige basis voor de kenniseconomie (figuur 1). Het kabinet onderstreept het belang van nog beter onderwijs met extra investeringen vanuit het Nationaal Onderwijsakkoord. In 2016 loopt het bedrag tot bijna 300 miljoen euro op. Door de studiebeurzen te vervangen door leningen speelt de minister (op termijn) geld vrij voor 15% meer docenten in het hoger onderwijs. Tegelijkertijd nemen de leerlingaantallen door de geboortedaling af. Terwijl de totale werkgelegenheid in het onderwijs groeit, krimpt het aantal docenten in het basisonderwijs voortgezet onderwijs. In krimpgebieden zal concentratie van scholen noodzakelijk blijven. In het HBO groeien vooral de inschrijvingen bij tweejarige opleidingen (Associate Degrees). Universiteiten houden de aanwas op peil door hun internationale aantrekkingskracht, het toenemende opleidingsniveau van de bevolking en het langer doorleren.

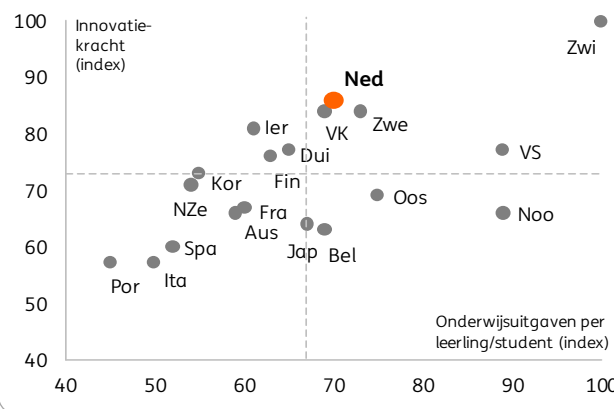
Onderwijsbanen nemen weer toe

Aantal banen, seizoengecorrigeerd, 2010 = 100

Bron: ING Economisch Bureau o.b.v. CBS

Grote innovatiekracht tegen beperkte kosten

Bron: ING Economisch Bureau o.b.v. OESO en Global Innovation Index

ICT, vastgoed en vakschool vergen investeringen, flexibilisering en profilering

Behalve investeringen in meer en kwalitatief betere docenten die het Rijk oppakt, hebben veel scholen zelf nog het nodige achterstallige onderhoud weg te werken. Nederlandse leraren worden internationaal gezien relatief vaak in hun werk gehinderd door een gebrek aan computers en software. Ook de staat van schoolgebouwen laat vaak te wensen over. In het MBO ligt de uitdaging vooral in een betere aansluiting op de arbeidsmarkt met kleinschalige, flexibele vakscholen met een herkenbaar profiel voor studenten en het bedrijfsleven. In het hoger onderwijs staan kleinschalige lesvormen en profilering voorop. Universiteiten en hogescholen moeten zich meer van elkaar gaan onderscheiden, bijvoorbeeld via programma's voor excellente studenten.

Meerwaarde vereist vernieuwing

- Door een toenemend vertrouwen onder consumenten en donateurs nemen de inkomsten van goede doelen weer toe.
- Huishoudens doneren minder geld, maar meer tijd. De vluchtelingenstroom zorgt voor veel nieuwe vrijwilligers.
- Overheidsbezuinigingen en trends in donaties nopen tot herziening van de fondsenwerving.
- Twee zaken staan centraal voor goede doelen: 1. creëer een actievere betrokkenheid van donateurs via vernieuwende acties; 2. focus niet op kosten, maar op de meerwaarde van acties op de lange termijn.

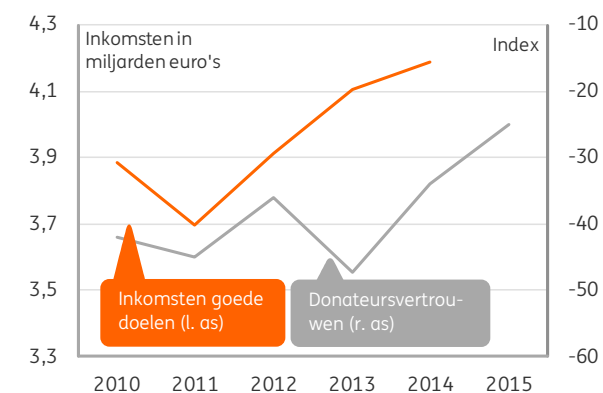
Inkomsten weer in de lift

De inkomsten van goede doelen zijn in 2014 met 2% toegenomen. Net als het consumentenvertrouwen laat ook het vertrouwen in goede doelen sinds 2014 een stijgende lijn zien. Dit biedt perspectief op verdere inkomensgroei. Het aandeel van mensen dat doneert ligt met ongeveer 90% van de Nederlanders weer op pre-crisis niveau. Wel blijft het gemiddelde geefbedrag dalen. Daarentegen groeien de inkomsten uit nalatenschappen structureel door het toenemende aantal welvarende ouderen. Weliswaar doneren huishoudens steeds minder geld, zij steken wel meer tijd in goede doelen. Het aantal vrijwilligers neemt met name door de grote vluchtelingenstroom explosief toe. In de tweede helft van 2015 hielden de aanmeldingen van nieuwe asielzoekers en nieuwe vrijwilligers gelijke tred. Een radicale breuk met de langjarige trend van afnemende vrijwilligersinzet. Subsidies vormden in 2014 voor het eerst de grootste inkomensbron van goede doelen. De aankomende bezuinigingen op ontwikkelingshulp maken het voor internationale hulporganisaties echter noodzakelijk om zelf meer fondsen te gaan werven.

Kansen voor goede doelen in 2016

- Geven dichtbij huis en met eigen inzet is in opkomst. Betrek donateurs bij vernieuwende acties.
- Focus op meerwaarde. Zowel bij fondsenwerving als bij projecten gaat het om het (langjarig) maatschappelijk rendement, niet om minimale kosten.
- Structurele investering in: communities, partnerships met bedrijven en focus op nalatenschappen.

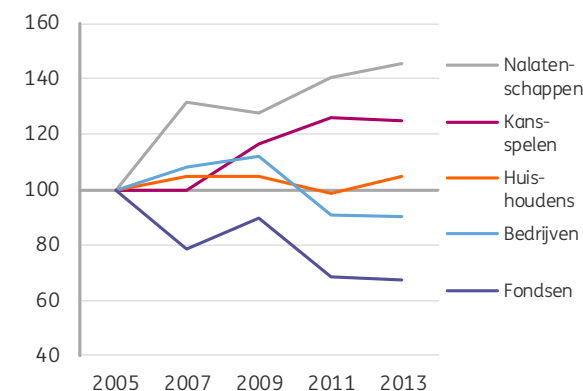
Meer vertrouwen van donateurs stuwt inkomsten goede doelen

Bron: ING Economisch Bureau o.b.v. CBF, VFI en WWAV

Nalatenschappen snelst stijgende inkomensbron

Ontwikkeling bijdragen aan goede doelen, 2005 = 100

Bron: ING Economisch Bureau o.b.v. Geven in Nederland 2015

Nasleep vraaguitval houdt marges onder druk

- Dankzij een hogere tegemoetkoming en meer werkende ouders groeit de kinderopvang in 2016 met 2%.
- Ouders zullen onder invloed van het inconsistente overheidsbeleid niet weer massaal op formele opvang overstappen.
- Het herstel na de vraaguitval zal voorlopig beperkt zijn, waardoor overcapaciteit en margedruk aanhouden.
- Ouders en overheid eisen meer ontwikkeling op jonge leeftijd. Visie, flexibiliteit, ondernemerschap en lokale samenwerking zijn nodig om als aanbieder het verschil te maken.

Krimp bodemt uit, 2016 brengt lichte groei

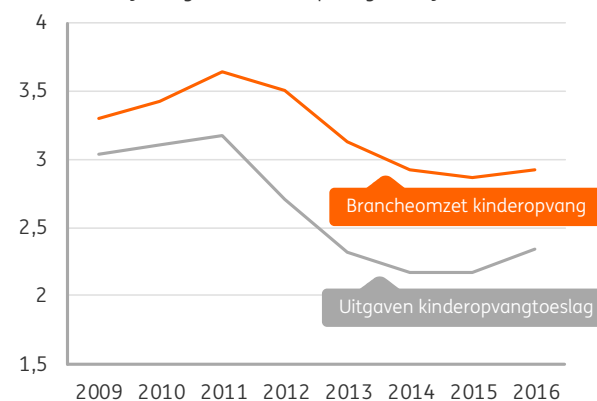
Na jaren van forse verlaging voert het kabinet sinds 2014 de tegemoetkoming die ouders voor kinderopvangkosten krijgen weer op. In 2016 trekt zij daar 290 miljoen euro extra voor uit. Samen met een toenemend aantal werkende ouders stimuleert dit de vraag naar kinderopvang. Ouders hebben de afgelopen jaren echter massaal formele voor informele opvang ingeruild. De gemaakte keuzes worden niet zomaar teruggedraaid en werken bovendien door in de keuzes voor kinderen die later geboren worden. Als 'opa en oma' eenmaal opvang voor het eerste kind verzorgen, zullen zij dit vaak ook voor de daaropvolgende kinderen doen. Verder moedigt het onvoorspelbare overheidsbeleid ouders niet aan om voor formele opvang te kiezen. Ondanks de vraaguitval van 35% van de opvanguren is de beschikbare opvangcapaciteit de afgelopen jaren praktisch gelijk gebleven. De financiële gezondheid van aanbieders blijft door de ontstane overcapaciteit veelal zorgelijk.

Visie, flexibiliteit en ondernemerschap essentieel

Ouders en overheid worden steeds veeleisender. Kinderopvang draait niet alleen om het opvangen, maar ook om ontwikkelen. Een langetermijnvisie op de rol van de opvang in de ontwikkeling van het kind is van belang om als aanbieder de juiste wegen in te kunnen slaan en ouders te binden. Om tot de gewenste 'integrale kindvoorzieningen' te komen zullen aanbieders samenwerking met scholen, sportverenigingen, welzijn en gemeenten moeten zoeken. Daarvoor zijn flexibele wijkgerichte oplossingen nodig. Het 'ken-uw-klant'-principe is belangrijker dan ooit. Biedt de klant flexibele oplossingen, maar pas daar wel de prijsstelling op aan.

Omzet kinderopvang groeit weer in 2016

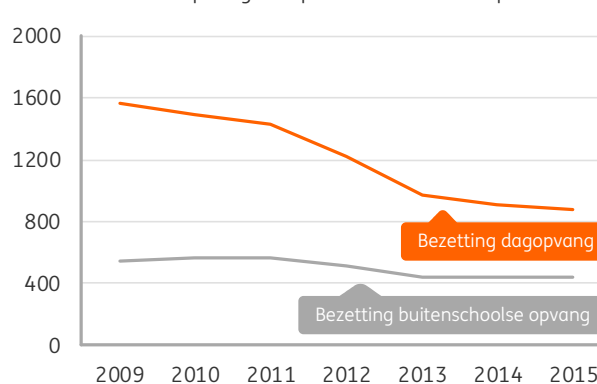
Omzet en rijksuitgaven kinderopvang in miljarden euro

Bron: Raming ING Economisch Bureau o.b.v. CBS en Rijksbegroting

Marges blijven onder druk door lage bezetting

Aantal betaalde opvanguren per beschikbare kindplaats

Bron: ING EB o.b.v. Brancheorganisatie Kinderopvang en Min. van SZW

Meer weten?

Kijk op ing.nl/kennis en volg ons op [Twitter](#)

Of neem contact op met:

Ceel Elemans	Sectormanager Public Sector 06 5478 8283
Edse Dantuma	Sectoreconoom Public Sector 06 8364 8306
Gerben Hieminga	Sectoreconoom Woningcorporaties 06 8364 0072

Disclaimer

De informatie in dit rapport geeft de persoonlijke mening weer van de analist(en) en geen enkel deel van de beloning van de analist (en) was, is, of zal direct of indirect gerelateerd zijn aan het opnemen van specifieke aanbevelingen of meningen in dit rapport. De analisten die aan deze publicatie hebben bijgedragen voldoen allen aan de vereisten zoals gesteld door hun nationale toezichthouders aan de uit oefening van hun vak. Deze publicatie is opgesteld namens ING Bank N.V., gevestigd te Amsterdam en slechts bedoeld ter informatie van haar cliënten. ING Bank N.V. is onderdeel van ING Groep N.V. Deze publicatie is geen beleggingsaanbeveling noch een aanbieding of uitnodiging tot koop of verkoop van enig financieel instrument. Deze publicatie is louter informatief en mag niet worden beschouwd als advies. ING Bank N.V. betreft haar informatie van betrouwbaar geachte bronnen en heeft alle mogelijk zorg betracht om er voor te zorgen dat ten tijde van de publicatie de informatie waarop zij haar visie in dit rapport heeft gebaseerd niet onjuist of misleidend is. ING Bank N.V. geeft geen garantie dat de door haar gebruikte informatie accuraat of compleet is. De informatie in dit rapport kan gewijzigd worden zonder enige vorm van aankondiging. ING Bank N.V. noch één of meer van haar directeuren of werknemers aanvaardt enige aansprakelijkheid voor enig direct of indirect verlies of schade voortkomend uit het gebruik van (de inhoud van) deze publicatie alsmede voor druk- en zetfouten in deze publicatie. Auteursrecht en rechten ter bescherming van gegevensbestanden zijn van toepassing op deze publicatie. Overneming van gegevens uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron wordt vermeld. In Nederland is ING Bank N.V. geregistreerd bij en staat onder toezicht van De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten. De tekst is afgesloten op 8 december 2015.